

Z ezoterických dejín kresťanstva

Svetlo na reinkarnáciu

Emil Páleš

Zamlčanie poznania o predexistencii duše na 5. ekumenickom koncile prispelo k urýchleniu duchovného vývoja v Európe stredoveku. V súvislosti s vývojom duše vedomej a zavedením demokratických spoločenských foriem sa však znovuobjasnenie otázky reinkarnácie, individuálnej zodpovednosti a slobody jednotlivca v novoveku stáva opäť nevyhnutnosťou. Augustínovo učenie o neslobodnej vôli a milosti nedáva v súčasnosti zmysel inak, ako v kontexte reinkarnácie.

Je ezoterickou zákonitosťou, že kresťanstvo je každých 600-700 rokov oplodňované kultúrnymi impulzami, inšpirovanými postupne z planetárnych sfér Mesiaca, Merkúra, Venuše... Konfrontácia kresťanstva s islamom vyvrcholila v osobe sv. Tomáša Akvinského kvalitatívne novou teodiceou - scholastikou - ktorá zlučovala vieru a rozum. Konfrontácia kresťanstva s antickou priniesla svoje plody v humanizme a renesancii. Od minulého storočia sa začína konfrontácia kresťanstva s indickou filozofiou a budhizmom Ďalekého východu; vyjasnenie vzťahu kresťanstva k reinkarnácii sa teda stáva imperatívom doby, na ktorý treba reagovať konštruktívne, nie len zatracovaním. Na otázku, či existuje opätovný návrat do života, nemožno odpovedať skôr, ako si ujasníme, čo by sa vlastne malo vracieť, čo sa reinkarnuje. Čo sa prevetľuje? Človek, duša, duch, astrálne telo? Koľko má človek duší? Rôzne názory filozofov a starých kultúr o duši. Pôvodný budhizmus neverí v existenciu duše ani v prevetľovanie, ale len v znovuzrodenie bez prevetlenia.

Dramatické udalosti, ktoré sa odohrali v čase piateho ekumenického koncilu, a ktoré viedli k vyobcovaniu zástancov predexistencie duše a jej prevetľovania z cirkvi, sme opísali v Sophii 9, jar 1996. Na tieto udalosti sa však nemusíme dívať len ako na nejakú nešťastnú náhodu, ktorej výsledkom bol tragický odklon cirkevnej teológie od pravdy; ale musíme v nich opäť vidieť hlbší zmysel a zákonitosť. **Vymazanie myšlienky o reinkarnácii z európskeho myslenia na jedno tisícročie totiž paradoxne prispelo k urýchleniu duchovného vývoja na kresťanskom Západe.** 1 Prispelo k intenzívnejšiemu prežívaniu "jediného života, v ktorom ide o všetko",

---

1 Podotýkame, že myšlienka reinkarnácie bola úmyselne zatlačená do úzadia až v 6. storočí a to len v myslení kresťanstva a islamu; v Amerike, Afrike, Austrálii a v Ázii kontinuita tejto myšlienky nikdy nebola prerušená; hoci povedomie o nej, získané v dávnych dobách, všade zvoľna dohasínalo a sa strácalo. (Pozri Sophiu 9: *Myšlienka reinkarnácie v západných duchovných tradíciách.*) Z európskeho myslenia bola však na začiatku stredoveku vymazaná násilne: spolu s keltskými, nordicko-germánskymi a slovanskými tradíciami bola vymýtená ako pohanstvo; spolu s gréckymi učencami bola vyhnaná do Ázie, keď v r. 529 zavreli poslednú novoplatónsku akadémiu; zhorela v perzských a antických knižniciach, ktoré ľahli popolom na príkaz prvých arabských kalifov.

v ktorom každá dráma, každá nespravodlivosť sa oveľa viac dotýka ľudského srdca a burcuje myslenie; a prispieva tak k schopnosti vyvinúť súcit a lásku a aktívny postoj k životu.

Jediný život nezávzdal k "odvysvetľovávaniu" tragických osudov hľadaním príčin v minulých životoch; ani nedovoľoval skĺzavať do nálady "ducha vznášajúceho sa nezaujato nad hmotou", pre ktorého čas neexistuje a svet javov je len ilúzia. Takže napríklad európskych rodičov by nenapadlo zakopať svoju novonarodenú dcéru do zeme - bez jedinej slzy - pretože bude pre ňu "lepšie, keď sa narodí ako chlapec" ... alebo "v nejakej inej, lepšej dobe". Ani dajaká nešťastná žena by napríklad neriešila svoj problém tým, že by sa hodila do plameňov so želaním na perách "aby som sa zrodila ako muž a mohla pomstiť mojim nepriateľom!"

Mentálne schopnosti priemerného stredovekého človeka neboli na takej úrovni, aby mohol reinkarnáciu pochopiť správne; a reinkarnácia, nesprávne pochopená, sa v Oriente už dávno stala retardačným činiteľom. Takže môžeme pozorovať, že zatiaľčo vývoj indického myslenia sa ku koncu stredoveku takmer zastavil, napredovala Európa práve v tom čase míľovými krokmi.

Avšak práve tak, ako bola nevedomosť o reinkarnácii v čase vývoja duše rozumu a srdca priaznivá pre prehĺbenie duše, stala sa v čase vývoja duše vedomej,² na prahu novoveku, opäť brzdou. Zrod duše vedomej v človeku sa prejaví tak, že sa definitívne sebauvedomuje ako individualita, ktorá už nechce byť súčasťou stáda, ale sa hlási k svojej slobode svedomia ako jednotlivec, chce samostatne myslieť a rozhodovať sa a nie byť následky svojich rozhodnutí. Slovom, je to okamih, kedy sa ľudská duša stáva v najvlastnejšom zmysle slova dospelou. A Európa sa ocitla na prahu dospelosti práve v novoveku. To sa prejavilo jednak Lutherovou reformáciou (s jej dôrazom na svedomie jednotlivca ako najvyššej autority, na rozdiel od katolíckej cirkvi, kde vyššou autoritou bol pápež a cirkevná hierarchia a najdôležitejšou vecou poslušnosť, čo zodpovedalo štádiu duševného vývoja stredoveku); a ďalej zrušením kráľovstiev, zavedením všeobecného volebného práva (ktoré predpokladá, že nielen elita, ale aj priemerný jednotlivec dokáže samostatne myslieť, rozhodovať sa a voliť) a zavedením demokracií.

Zavedenie slobody jednotlivca však predpokladá že u jednotlivca je vyvinutý aj samostatný zmysel pre zodpovednosť. Najväčšou úlohou epochy rozvoja duše vedomej (novoveku) je, aby každý obyčajný človek jednotlivec prevzal zodpovednosť za svoj život - aby sa stal dospelým; a najväčším problémom epochy duše vedomej je, že ľudia tento okamih odďaľujú, že chcú zostať deťmi; a najčastejším javom vôbec, ktorý okolo seba teraz môžeme pozorovať, je zbavovanie sa zodpovednosti. Vyhováranie sa na nadriadených, na podriadených, na systém, na predpisy, na opozíciu, na objektívne príčiny, "insolventnosť", zahraničných sabotérov... len na to sa neprihliadne, že tento systém, predpisy a objektívne príčiny permanentne tvoria a udržiavajú celkom konkrétni ľudia. Aj za socializmu aj dnes opäť a opäť bezradne stojíme pred centrálnym problémom: že **k celkom konkrétnemu zlu, ktoré musíme vytrpieť, niet konkrétneho páchatel'a, ktorý by za to bol zodpovedný.** Toto storočie stihlo zničiť toľko prírody, ako za celé dejiny ľudstva nie; prinieslo desiatky miliónov zabitých a stá milióny zbedačených a oklamaných - "oslobodilo" ženu, pracujúcich, menšiny, každého - len neprinieslo nikoho, kto by bol za to všetko zodpovedný. Keby filozofia bola dnes ešte živá, dala by si za úlohu dať na tento akútny problém zodpovednosti jasné odpovede. **Zavedenie slobody rozhodovania jednotlivca si**

---

2 O stupňoch duševného vývoja pozri Sophiu 8: *Nadsmyslová bytosť človeka.*

nevyhnutne vyžaduje dôsledné filozofické doriešenie pojmu osobnej zodpovednosti; pochopenie, v čom spočíva slobodná vôľa a zodpovednosť jednotlivca vo vzťahu k okoliu, ktoré ho podmieňuje o obmedzuje. Jasné poznanie zákonitostí osudu (karmy) sa musí uplatniť v praxi! Túto otázku o slobodnej vôli a zodpovednosti človeka však nie je možné riešiť bez znovuoobjavenia poznatku o reinkarnácii.

Sv. Augustín a neslobodná vôľa

Najvýznamnejším cirkevným teológom stredoveku bol sv. Augustín (354-430). Augustínovo myslenie ovládalo stredovek. Svätý Augustín však, prísne vzaté, popieral slobodnú vôľu človeka. Ako 34-ročný napísal polemický spis proti manichejcom "O slobodnej vôli". V ňom ešte obhajuje názor, že ľudská vôľa je slobodná, ničomu nepodlieha, a preto nesieme za naše skutky plnú zodpovednosť. Hriech nebol stvorený Bohom, ale vznikol zneužitím slobodnej vôle. Veril, že aj neveriaci môže z vlastnej slobodnej vôle urobiť prvý krok a bez cudzej pomoci sa obrátiť k Bohu. Inými slovami: Boh dáva svoju milosť (či sv. ducha) tým, ktorí vierou odpovedia na evanjelium. Človek sa teda premieňa pôsobením milosti, ale táto milosť je privolaná rozhodnutím jeho slobodnej vôle. Najprv je tu rozhodnutie, obrátenie vôle, viera - a potom prichádza milosť, ktorá s človekom spolupracuje, povzbudzuje ho a pretvára (gratia cooperans).

V druhej polovici života však Augustín svoj názor poopravil. Dospel k názoru, že aj sama viera je dar Boží a dielo jeho milosti. "Máš niečo, čo by si nedostal?" (1 Kor 4:7) Spása je celá otázkou Božej milosti - tak jej počiatok, ako aj jej koniec. Prvé nie je rozhodnutie - ale milosť, ktorá predchádza rozhodnutie slobodnej vôle (gratia praeveniens). "Milosť nehľadá človeka, ktorý má vôľu (k dobrému), ale túto vôľu v ňom prebúdza." Je taká účinná, že neochvejne dosahuje svoj cieľ - totiž obrátenie vôle. Nečiní tak zničením slobodnej vôle človeka, ale jej privábením. Boh je neodolateľný zvodca - premôže dušu tak, že na jeho vábenie odpovedá radostne a slobodne. Akonáhle sa potom vôľa obráti, môže začať spolupracovať s tým druhým druhom milosti (gratia cooperans).

Táto prvá milosť (gratia praeveniens) však nie je daná všetkým. Je daná len tým, v ktorých sa Bohu zaľúbilo - jeho vyvoleným. "Nezáleží na tom, kto chce... ale na Bohu, ktorý sa zmilováva". Bohu sa v jeho milosrdenstve zapáčilo spasiť niektorých, ale nie všetkých (!).

Augustínov názor vlastne znamená, že to, či sa z niekoho stane dobrý človek, nezávisí od neho, ale od niekoho nad ním.

Keby sme tento názor chceli akceptovať dnes, museli by sme z neho vyvodit' dôsledok, že obyčajný človek-jednotlivec nemôže niesť zodpovednosť za to, aký je, a nemôže sa teda ani rozhodovať v živote sám; museli by sme zrušiť demokraciu, všeobecné volebné právo, a vrátiť sa k forme kráľovstva!

V stredoveku bolo však Augustínovo učenie o gratii praeveniens v podivuhodnom súlade s duchom doby, resp. mu aspoň tak neprotirečilo. Rozhodovanie a zodpovednosť vtedy totiž skutočne neležali na pleciach obyčajného človeka-jednotlivca, ale na pleciach elity: šľachty a kléru, cisára a pápeža; ostatní boli nevoľníci, poddaní, veriaci, ktorých prvoradou úlohou bola poslušnosť pánovi. Každý mal svojho pána. Preto je aj Augustínovo učenie o milosti (a neslobodnej vôli) logicky nevyhnutne spojené s jeho prísnyim učením o cirkvi a cirkevnej hierarchii a poslušnosti ("niet spásy mimo cirkvi").

Stredoveká duša sa cítila tak vo vzťahu k Bohu, ako aj vo vzťahu k vyšším stavom ako "dieťa" vo vzťahu k otcovi, ktorého musí vo všetkom na slovo poslúchnuť, a nemá právo sa pýtať na dôvody, ale môže len dôverovať, že mu otec chce to najlepšie. Postoj stredovekej duše k Bohu je zbožná oddanosť Otcovi, ktorého cesty sú nevyspytateľné; nemôže posudzovať, keď Otec niektoré zo svojich detí vyvolí a iné zavrhnú, ale musí veriť, že Otec je dobrý, a čakať, či sa z nejakých nevysvetliteľných príčin nezmluže aj nad ňou. Jej úlohou je poslúchať, nie rozumieť - tak môže najskôr dúfať, že sa Otcovi zaľúbi. Takéto postavenie je však pre dušu vedomú, pre dospelého, čosi neprijateľné; čosi, čo ju hlboko uráža a ponizuje. Ak sa má predsa syn otca postupne stať z dieťaťa dospelým jednotlivcom - s určitým rozsahom slobodnej vôle a vlastnej zodpovednosti - musia byť medzi ním a otcom jasne a jednoznačne stanovené pravidlá; otec sa už nemôže chovať nevyspytateľne, náhle meniť svoje rozhodnutia, trestať a odmeňovať alebo uprednostňovať iné deti bez vysvetlenia. A s takým synom, ktorý by mal byť už dospelý, a nevedel by sa samostatne rozhodovať, ale chodil by sa stále vo všetkom pýtať na otcovu vôľu a chcel by stále len poslúchať, by napokon otec ani nemohol byť spokojný. Čo však priviedlo Augustína k tomu, aby zmenil názor, keď ako mladý muž ešte obhajoval tézu, že slobodná vôľa nie je ničím podmienená? Zdá sa, že to bola jeho celoživotná skúsenosť z práce s ľuďmi, ktorá ho k tomu viedla. Augustínov neskorší názor totiž skutočne predstavuje určitý zrelší a hlbší vhľad do tajov pôsobenia milosti. Počas svojho bohatého života totiž prešiel celým radom filozoficko-náboženských smerov (manicheizmom, novoplatonizmom), skepticizmom rímskej akadémie (na ktorej pôsobil ako učiteľ rétoriky), aj životom svetských radovánok, záhaľky a neresti, aby nakoniec pôsobil ako katolícky presbyter a posledných 34 rokov života ako biskup v africkom Hippe.

Všimol si - a jeho vlastný život mu toho bol najväčším príkladom - že u niekoho je už od začiatku tak dobre ako isté, že ho čosi v ňom nakoniec privedie k duchovnému prebudeniu aj po tých najšťukatejších životných cestách, zatiaľčo iní na to - ani pri najlepšej vôli - nemajú takmer žiadne predpoklady. Alebo, ako by sme povedali dnes: Aj to, či to niekoho ťahá k duchovnej práci na seba, je dané karmicky; a nie každý si urobil karmické predpoklady na to, aby sa mohol duchovne prebudiť už v tomto živote. Ale môže si vytvoriť predpoklady do budúcnosti. A to je to dôležité: gratia praeveniens je plodom minulých existencií.

Inými slovami: **Augustínovo učenie sa ukazuje ako pravdivé a začína pre dnešného človeka dávať zmysel až v kontexte reinkarnácie!**³ Mimo reinkarnácie môže augustinizmus pre človeka 20. storočia znamenať len toľko, že sme nemohúce mechanické hračky v Božích rukách, čo je pri dnešnom stave rozumu a svedomia nedôstojné, neprijateľné a z celospoločenského hľadiska veľkou brzdou.

---

³ Duša pocitová a duša rozumová, ktoré prevládali v staroveku a v stredoveku, nevyvíjajú na rozdiel od duše vedomej ešte žiadnu aktivitu samy zo seba, ale reagujú vždy len na podnety prichádzajúce zvonka. Keby pre takú dušu neexistoval niekto *nad ňou*, či už anjel alebo človek, ktorý ju inšpiruje, povzbudzuje, vábi, taká duša by nikdy sama od seba nevystúpila zo seba k niečomu vyššiemu. Aj v tom má sv. Augustín vlastne pravdu.

Návrat k učeniu o predexistencii duše sa teda v súvislosti s rozvojom duše vedomej a prevzatím osobnej zodpovednosti jednotlivca za život v novoveku stáva spoločenskou nevyhnutnosťou! A to je práve to, čo aj pozorujeme: od začiatku novoveku - počínajúc Giordanom Brunom, Leibnizom, Lessingom, Voltairom, Goethem - a potom zvlášť od “znovuobjavenia” indického subkontinentu Európou v 18. storočí - až do dnes sa o reinkarnácii hovorí stále častejšie a častejšie.

Zákonitá konfrontácia kresťanstva s islamom, antikom a orientom

Na začiatku storočia poukázal Rudolf Steiner na jednu významnú ezoterickú zákonitosť vo vývoji kresťanstva: **každých približne 600-700 rokov kresťanstvo do seba zvonka prijme a v sebe pretvorí jeden cudzí kultúrny prúd.**

V 7. storočí to bol islam, ktorý do kresťanského sveta prenikol ako klin. V roku 732 sa arabské vojská ocitli až na rieke Loire a na nasledujúcich šesť storočí sa kresťanská Európa ocitla v konfrontácii s arabským svetom; a to nielen vojenskej, ale aj filozofickej.

Ranostredoveká Európa žila v atmosfére oddanosti a zbožnosti kláštorov a reholí, cnostných, asketických svätcov, pútnikov a pustovníkov. Cieľom nebolo vedenie, ale duchovný rast a bohoslužby; nie učenosť, ale rozjímanie a uctievanie v samote srdca. Iná atmosféra vládla v arabskom svete. Arabská fantázia a horlivosť vo viere za tu zvláštnym spôsobom snúbila s veľkým zmyslom pre pragmatickú realitu a racionalizmus (stačí si priviesť na myseľ, že Arabi sú tvorcami Rozprávania z tisíc a jednej noci - a zároveň vynálezcami takej čisto rozumovej hry, ako je šach). Arabi ako prví zakladali univerzity (Al Az- Sv. Augustín učil, že aj dar viery je milosťou, ktorá závisí od Boha. 3 Duša pocitová a duša rozumová, ktoré prevládali v staroveku a v stredoveku, nevyvíjajú na rozdiel od duše vedomej ešte žiadnu aktivitu samy zo seba, ale reagujú vždy len na podnety prichádzajúce zvonka. Keby pre takú dušu neexistoval niekto nad ňou, či už anjel alebo človek, ktorý ju inšpiruje, povzbudzuje, vábi, taká duša by nikdy sama od seba nevystúpila zo seba k niečomu vyššiemu. Aj v tom má sv. Augustín vlastne pravdu. har, 972) a položili základy prírodných vied (al-gebra, al-chémia...). Podľa ich vzoru potom povznikli v 11.-16. storočí univerzity po celej Európe.

Arabi prišli vyzbrojení učenosťou gréckych filozofov, ktorých kresťanská Európa na začiatku stredoveku odvrhla ako neužitočných pre zbožnosť a vieru; a to najmä prekladmi Aristotelových diel, ktoré boli v Európe neznáme, ale študovali sa v arabčine. Teológovia sa tak odrazu ocitli pred otázkou vzťahu medzi vierou (teológiou) a rozumom (filozofiou). **Toto úsilie o zladenie rozumu s vierou sa stalo hnacím motorom stredovekého kresťanského myslenia.** Peter Abelárd (1079-1141) začal aplikovať v teológii rozum ako nástroj, ktorý môže v sporných prípadoch rozhodnúť o pravde. Snažil sa najprv porozumieť kresťanskej náuke, aby vedel, čomu má veriť - a to bol práve opak dovtedajšej metódy posledných predstaviteľov starej kláštornej tradície, založenej na Augustínovi, akými boli napr. Anselm z Canterbury alebo Bernard z Clairvaux, ktorí sa riadili metódou viery: “verím, aby som porozumel”. Toto východisko Abelárd prevrátil a zaviedol metódu pochybovania: “pochybovanie nás vedie k pýtaniu sa a pýtaním sa dospievame k pravde”. Za to bol aj na popud Bernarda z Clairvaux pápežom v r. 1140 odsúdený.

V 13. storočí sa však už Aristotelova filozofia v arabskom podaní stala súperiacim myšlienkovým systémom, ktorý predkladal iný pohľad na skutočnosť, nový svetonázor či životnú filozofiu, ako alternatívu ku kresťanstvu. Averroes (Ibn Rušd, 1126-1198) podal materialistický výklad Aristotela; popieral nesmrteľnosť

individuálnej duše, hlásal večnosť hmotného sveta, ktorý vykladal ako prirodzený sled prírodných javov. Kresťanskí teológovia sa pokúšali udržať sa zo starých platónskych pozícií, ale len slabo: zbožná viera bola chabým argumentom proti Aristotelovej logike. Aristotelovu Metafyziku, ktorú medzitým preložili do latinčiny, pápež zakázal; ale nadarmo: averroizmus zapustil korene na parížskej Sorbonne a rozširoval sa po všetkých európskych univerzitách. Pštrošia politika zákazov, zatracovania a očierňovania bola nakoniec úplne neúčinná proti novému víťaznému duchu rozumového uvažovania o svete a prírode.

Aristotelizmus v arabskej verzii však už hrozil skutočnou porážkou kresťanstva a zároveň nástupom materializmu (k čomu čiastočne aj došlo, keď za čias Viliama Ockhama v 14. storočí skončil spor o univerzálie nakoniec víťazstvom nominalistov, ktorí tvrdili, že idey neexistujú v duchovnom svete objektívne, ale sú len abstrakciami existujúcimi v našich hlavách) - keby nie Tomáša Akvinského. Sv. Tomáš A k v i n s k ý (1225-1274) nesúhlasil s tými, ktorí chceli Aristotelovu filozofiu zakazovať. Nepridal sa však ani k svojmu súčasníkovi Bonaventurovi, ktorý zastával tradičný, platónsky svetonázor, ani k averroistom; ale pristúpil k úlohe doby tvorivo a odvážne: vytýčil si za cieľ vybudovať systém, ktorý by zlučoval vieru a rozum, filozofiu a teológiu, Aristotela a katolícke učenie. Tomáš bol presvedčený, že je to možné; a že Zjavenie nemôže vstupovať s ľudskou filozofiou do zásadného rozporu (pokiaľ táto nie je falošná). Aristotelovu filozofiu síce zastával, ale nie slepo, a miestami cítil nevyhnutnosť uvádzať ju na správnu mieru.

Výsledok Tomášovho úsilia bolo, že prebudoval celú kresťanskú teológiu na nových, oveľa pevnejších základoch: na Aristotelovej logike. Od Averroa prevzal formu komentára a vyvrátil ho jeho vlastnými zbraňami. Tak premenil veľkú krízu na veľké víťazstvo a pozdvihol kresťanskú teológiu na celkom nový, vyšší stupeň. Opäť sa ukázalo, že kto chce zvíťaziť nad drakom, musí pred ním nie utekať, ale dokázať najprv vhpnúť do jeho kože.

Kolízia kresťanstva s islamom sa teda stala hnacím motorom stagnujúcej teológie a arabský impulz sa v kresťanskom prúde premenil a priniesol obdivuhodný plod v podobe vrcholnej teodicey stredoveku - scholastiky.

Druhý impulz, ktorý kresťanská Európa prijala do svojho lona a v sebe pretavila, je grécky. Renesancia (renaissance = znovuzrodenie) znamenala po všetkých stránkach návrat k antike, "znovuzrodenie" antickej kultúry v Európe 14.-16. storočia v novej, premenenej podobe.

Renesancia priniesla do Európy ten životný realizmus a závan radosti zo života, ktorý bol vlastný Grékom a Rimanom. Renesančné myslenie zostúpilo z výšin scholastickej filozofie na zem a začalo sa starať o tsvetský život človeka. Astronómovia (Kopernik, Brahe, Kepler) konečne prestali logicky dôvodiť, že planéty sa predsa nemožu pohybovať inak, ako po kruhoch rovnomerným pohybom okolo Zeme - ale sa po prvý raz skutočne presvedčili meraním, či sa tak naozaj pohybujú. Da Vinci a Jesenius sa po prvý raz pozreli do vnútra ľudského tela, čo tam skutočne je. Aj renesanční maliari ako keby sa len po prvý raz pozreli okolo seba, ako svet naozaj vyzerá - a objavili perspektívu.

A znova sa nové myšlienky dostávajú do rozporu s cirkevnou teológiou, teraz už scholastickou; zakazujú sa knihy, a neraz aj s ich autormi osobne, končia v plameňoch. Predsa však si duch doby nakoniec vynútil reformáciu cirkvi a vyvrcholil v osvietenstve úplne novým postojom k životu a svetu.

Európa sa zato nestala mohamedánska, ani pohanská, ani kresťanstvo neprestalo byť kresťanstvom, ale duchovné impulzy týchto dvoch kultúr sa v nej premenili na plody v podobe myšlienkového pokroku.

Rudolf Steiner poukázal práve na to, že tieto kultúrne impulzy, ktoré sa vlievajú do kresťanského prúdu, neprichádzajú náhodne, ale zákonite. Každé národné náboženstvo je totiž inšpirované jednou anjelskou mocnosťou z hierarchického rádu síl (dynaméis, duchovia pohybu), ktoré sú zároveň vládnucimi inteligenciami planét v našej slnečnej sústave. Kresťanstvo je ale inšpirované Kristom prostredníctvom ducha múdrosti (dominationes) sídliaceho na Slnku. Kresťanstvo je teda inšpirované priamo zo - Slnka; a iné náboženstvá z planetárnych sfér: islam zo sféry Mesiaca⁴ (islamský polmesiac!); Grécko je inšpirované Hermom (Merkúrom). Takže **jednotlivé planetárne sféry pristupujú k Slnku každých 650 rokov v poradí zdola nahor: Mesiac, Merkúr, Venuša... Nasleduje teda náboženstvo a kultúrny okruh inšpirovaný planetárnym duchom Venuše - t.j. budhizmus;**⁵ kultúra Indie a Ďalekého Východu.

A skutočne: v 19. storočí západný svet znovuobjavil Orient a začal ho skúmať a absorbovať do seba s určitým očarením a fascináciou. V roku 1893 Swamí Vivekánanda po prvý raz prednáša v Spojených Štátoch pred 7000 poslucháčmi; v roku 1875 už Blavatská v New Yorku založila teozofickú spoločnosť... a v priebehu nasledujúcich sto rokov vidíme celý kresťanský Západ prebrázdnený stovkami cestujúcich orientálnych guruov, husto popretkávaný tisíckami jogových a meditačných centier najrozličnejšieho druhu.

Západnej mládeži v 20. storočí nehrozí, že by sa dala na islam; ale je fascinovaná indickou filozofiou, ktorá hrá významnú úlohu v pozadí takých hnutí ako bolo hippies alebo teraz New Age. Takže **dominantný náboženský konflikt, ktorý v 20. storočí pozorujeme, je konflikt "cirkev - new age", t.j. kolízia kresťanského myslenia s myslením Orientu.**

A znova sa zakazuje, zatracuje a očierňuje; cirkevní patriarchovia vyhostujú orientálnych guruov z krajiny násilím; a zdá sa, že z nedostatku iných argumentov by najradšej opäť siahli k osvedčeným metódam stredoveku, keby to duch doby ešte dovoľoval. Znova bezvýsledne. Podľa štatistiky Galuppovho ústavu už štvrtina obyvateľov v kresťanských krajinách pokladá reinkarnáciu za pravdepodobnú alebo možnú, a v Spojených štátoch je to ešte viac.

Znova to vyzerá, že kresťanstvo už vyčerpalo všetky svoje argumenty a melie z posledného; znova hrozí materializmus alebo záplava cudzej filozofie. A znova musí prísť nejaký Tomáš Akvinský, ktorý nebude ani otrokom cirkevnej dogmatiky, ale nenechá sa zhyponotizovať ani trblietavým leskom Orientu; niekto, kto bude mať rovnako veľkú lásku k indickej filozofii ako ku kresťanstvu, aby dokázal pochopiť oboje a urobiť syntézu. Nie nejaké eklektické, neorganické, neživotné spojenie dvoch dogmatík. Ale urobiť tento konflikt znova hnacím motorom, odrazovým mostíkom do ešte väčších výšin ducha, ktoré nám umožnia nahliadnuť opäť ešte hlbšie do tajomstva Kristovej bytosti. Obrátiť veľkú krízu na veľké víťazstvo a prebudovať kresťanskú teológiu odznova na ešte o jeden stupeň hlbších a pevnejších základoch, ktoré obstoja v 20. storočí a dajú pádnu odpoveď nielen orientálnym filozofiám, ale zároveň aj novodobému "vedeckému" materializmu.

Kresťanstvo sa teraz na svojej ceste vracia k ešte staršej myšlienkovvej tradícii ako je grécka alebo arabská: k čínskej a indickej. Na túto konfrontáciu opäť nezanikne, ani neprestane byť samo sebou, ale sa bude musieť prehĺbiť a od základu pretvoriť. Nemá pred impulzami indickej kultúry strkať hlavu do piesku; ale ich prijať do seba a premeniť na sily, ktoré prinesú plody; osvetliť prastaré indickej múdrosti a uviesť ich na správnu mieru v úplne novom svetle, vo svetle Krista. A jednou z myšlienok, ktorá je súčasťou tohto prastarého dedičstva ľudstva, je práve

predstava o putovaní duší, ktorá je už predmetom sporov pomaly tak dlho, ako stredoveký spor o univerzálie.

Tak, ako sa už dnes nikto nemôže pozdvihnúť k výšinám stredovekej kresťanskej scholastiky, pokiaľ nepreštuduje a nepochopí pohanského filozofa Aristotela, tak sa aj z ďalšieho budúceho živého vývoja kresťanstva vylučuje ten, kto nedokáže postihnúť a správne vnímať zo subtilnej mudrosti indickej filozofie všetko to, čo je v nej také veľké a vznešené.

Pozývame teda trpezlivého a usilovného čitateľa do tretej časti nášho bádania o reinkarnácii,⁶ v ktorej sa pokúsime spoločne pristúpiť k samotnej vecnej podstate reinkarnácie a pri ktorej čitateľ zažije ešte ne jeden prekvapivý zvrät. Prídeme totiž na vážne dôvody domnievať sa, že zážitky tzv. minulých životov, v takej podobe, v akej sú známe zo špiritistických seáns, hypnotických regresov, holotropného dýchania, spontánnych výpovedí detí a i., teda práve tie, ktoré sa dnes považujú za najväčší dôkaz existencie minulých životov, sú skutočne len vnuknutím "zaostalých duchov" (t.j. že cirkev má v tomto bode pravdu!). Ukáže sa tiež, že hinduistické predstavy o prevtelovaní zodpovedajú pravde len čiastočne a že budhizmus, s ktorým ľudia predstavu reinkarnácie práve najviac spájajú, v prevtelovanie duší neverí vôbec, ale len v znovuzrodenie bez prevtelenia (!), lebo neuznáva existenciu duše, ktorá by sa mohla prevtelovať.

Predsa však pojem reinkarnácie nadobudne úplne iný, nový význam, a to práve v kontexte kresťanstva, v rámci ktorého - ako ďalej uvidíme - sa jedine stane zrozumiteľným a začne dávať zmysel.

Čo sa vlastne prevteľuje?

Na križovatke kresťanského prúdu a starobylej orientálnej múdrosti sa teda ocitá dnes každý duchovný hľadajúci. A je radosť pozorovať, ako sa v dušiach tých najšikovnejších jednotlivcov už dnes odohráva dvojaký pohyb, ktorý je predzvesťou toho, čo sa má v globálnom meradle uskutočniť v budúcich storočiach: sklamaní mŕtvosťou a bezobsažnosťou cirkevných foriem sa najprv odvracajú od kresťanstva k Orientu. Ak v tejto filozoficko-náboženskej džungli nezablúdia, ak sa len vo svojom hľadaní Pravdy nezastavia, uzrú z odstupu o to konkrétnejšie skutočné kontúry Kristovho posolstva a nadobudnú k nemu vzťah o to hlbší, pevnejší a hlavne slobodný a oveľa bohatší než predtým.

Tak môžeme v súčasnosti pozorovať na jednej strane masový únik veriacich z cirkvi (naposledy masový únik, pri ktorom opustili katolícku cirkev v susednom Rakúsku státisíce veriacich) - **a na druhej strane vznik nových myšlienkových prúdov, ktoré sa cítia jednoznačne kresťanské, avšak zároveň prijímajú reinkarnáciu**, o ktorej tvrdia, že patrí k prapôvodnému kresťanskému učeniu (Antropozofia, Daskalos zo Strovolosu, Hnutie Grálu, Prentice Mulford, Univerzálny život, Zodiakálna škola).

---

⁶ V *Sophii 9* sme uviedli historický prehľad o myšlienke reinkarnácie v západných tradíciách; a v *Sophii 10* filozofické zdôvodnenie reinkarnácie odvodené z Božích atribútov: Spravodlivosti, Lásky, Zmysluplnosti života a z nevyhnutnosti duchovnej evolúcie človeka.

Jedného dňa si každý opravdivý hľadajúci uvedomí, že sa už nemôže spoliehať ani na cirkevné autority, ani na výroky guruov, ale len na to, na čo prišiel sám. Musí hodiť za hlavu všetkých radcov a prostredníkov, a nájsť v sebe toľko sily a jasnosti, aby sa dokázal v myšlienkovom svete orientovať sám; musí si vydobíť vlastné spojenie k nebesám. Takýto človek sa potom automaticky povznáša nad dogmatické medzináboženské spory, lebo **neporovnáva jeden systém dogiem k druhému, ale všetky dogmy porovnáva s duchovnými skutočnosťami samotnými**, a tak vidí u všetkých ich čiastočnú oprávnenosť a aj to, akým spôsobom sa tá-ktorá dogma v priebehu dejín jednostranne deformovala. Taký človek sa potom dokáže povzniesť aj nad zdanlivú priepasť, aká delí kresťanský Západ od myslenia Stredného a Ďalekého Východu.

Pre človeka však, ktorý nedokáže vystúpiť k duchovným skutočnostiam samým, ale sa chce orientovať len podľa autorít, zostáva reinkarnácia stále španielskou dedinou; a nenachádza v tejto otázke jediný pevný oporný bod, podľa ktorého by sa mohol zorientovať, lebo každá autorita a tradícia hovorí niečo úplne iné.

Od zamatovej revolúcie sa konfrontácia cirkevného myslenia s myslením Orientu znova odohráva pred našimi očami aj v masovokomunikačných prostriedkoch: v rozhlase a televízii, v novinách a časopisoch. Diskusia o reinkarnácii je však vždy obzvlášť neplodná. Typický postup je, že sa do štúdia pozve jeden kňaz a jeden psychotronik; pričom psychotronik uvedie, že má nejakého subjeka, ktorý si v zmenenom stave vedomia na minulé životy pamätá - a kňaz mu na to povie, že to sú vidiny, ktoré ľuďom do hlavy vnuká Satan. Sotva sa niekedy podá niečo, čoho by sa poslucháč mohol chytiť, na základe čoho by si mohol urobiť nejaký, aspoň čiastočný názor sám. Zdá sa, že od minulého storočia je verejná diskusia o reinkarnácii na mŕtvom bode, že sa nepohla ani o jediný významnejší krok smerom k spoločnému stanovisku.

Príčinou toho je, že ani jedna, ani druhá strana nie je schopná alebo ochotná povzniesť sa k tejto duchovnej skutočnosti vlastným poznávaním. Jedna strana len otrocky reprodukuje cirkevné kánony, ktoré neraz aj vtedy, keď sú pravdivé, interpretuje nesprávne, lebo nerozumie ich obsahu. A na tej druhej strane ide o vlastné duchovné poznávanie tiež len zriedka: najčastejšie tu prevláda len nekritická a povrchná fascinácia z rozličných animistických a etnických predstáv a tradícií ("čím staršie tým lepšie!") alebo sa spolieha na to, čo povedali "duchovia zomrelých" cez médiá v tranze, pod drogami a pod. Nečudo, že takýmto spôsobom sa k pravde nedá dospieť ani po stáročiach.

Každý opravdivý hľadajúci si s hrôzou uvedomí, aké sú tieto hádky o reinkarnácii plané; a vidí sa mu, že diskutéri musia mať asi všetky najrozličnejšie dôvody, aby hájili svoje stanoviská, len nie ozajstnú túžbu po Pravde. Prvé, čo poctivo zmýšľajúceho človeka totiž napadne je, že **skôr ako sa môžeme pokúsiť dať odpoveď na otázku, či existuje opätovný návrat do života, museli by sme najprv dať jasnú odpoveď na to, kto alebo čo by sa vlastne malo vrátiť!** Je úplne bezpredmetné hovoriť o reinkarnácii, keď nevieme, čo by sa vlastne malo reinkarnovať!!! Čo sa vracia? Čo sa prevteluje? Človek? Aký človek? Čo je človek? Jeho viditeľné telo? To asi nie, lebo to sa rozloží v hrobe. Tak duša? Duch? Astrálne telo? Aká duša? Čo je duša? A v tom je tá hrôza. Človek si uvedomí, že aj tí najvehementnejší diskutéri, ktorí zastávajú názor, že duša sa prevteluje alebo že sa neprevteluje, nevedia, čo je duša. Pod slovom duša si nič nepredstavujú; nemajú na mysli nič konkrétne, nespájajú ho so žiadnym konkrétnym zážitkom, ani jasným pojmom. Ba čo viac: slová duch, duša, astrálne telo používajú ako synonymá, vôbec

medzi nimi nerozlišujú, ale hádžu ich do jedného vreca - pretože pod ani jedným z nich si nepredstavujú nič! Predsa si však myslia, že vedia, kam po smrti "duša" ide.

Koľko má človek duší?

O akej "duši" sa to vlastne hovorí? Katolíci veria, že každý človek má akúsi večnú, nesmrteľnú dušu. Podľa cirkevných otcov Tatiana, Irene a Tertulliana však nie každá duša je nesmrteľná hneď sama od seba; duša je smrteľná, a môže po smrti trvať len z vôle Stvoriteľa. Stoik Chrysippos (281-205) učil, že po smrti pretrvávajú len duše mudrcov. A africkí Masajovia - že posmrtný život je len pre mužov, ale nie pre ženy. Sv. Pavol hovorí, že človek má aj dušu aj ducha, zatiaľčo podľa katechizmu má len dušu. Do 8. ekumenického koncilu v r. 869 mali katolícki veriaci aj ducha; po r. 869 však už iba telo a dušu. A podľa protestantov človek neraz nemá ani tú. Adventisti siedmeho dňa napríklad tvrdia, že človek má dušu iba za života, no nie po smrti. Človek je telo, ktorému Boh "vdýchol dych života" a tak "sa človek (na tú chvíľu) stal živou dušou". Po smrti nie je nič. Zato mnohí protestanti veria spolu s katolíkmi vo vzkriesenie a nesmrteľnosť fyzického tela, ktoré tvorí s dušou jednotu, hoci v nesmrteľnosť duše neveria. Pre svedkov Jehovových nakoniec človek ani za života nie je nič viac ako telo; a iba telo zostane aj v onom kráľovstve nebeskom, ktoré vraj nebude nikde inde ako tu na tejto zemi. Tým sú vo svojom názore už len na krok od marxizmu, ktorý tiež hovoril, že duša je len vyššia forma pohybu hmoty a že raj nastane tu na zemi, len čo vedeckotechnická revolúcia, industrializácia a elektrifikácia vyprodukuje dostatok všetkého pre všetkých.

Za čias Ježišových spomedzi židov v nesmrteľnosť duše verili farizeji, ale saduceji ju popierali. Podľa stredovekého arabského filozofa Ibn Rušda sa duša po smrti rozplynie v kolektívnej duši ľudského rodu. A podľa indickej védanty a upanišád sa ani nie že rozplynie, ale nikdy ani nemala oddelené bytie, lebo pocit oddelenosti duše od všesvetového ducha bol aj tak vždy len ilúziou.

V čínskom taoizme má človek dve duše, z ktorých jedna ide po smrti do neba a druhá do zeme. Aj Eskymáci vychádzajú z toho, že človek má duše dve, z ktorých jedna sa po smrti vtelí do novorodenca a druhá odíde do sídla duší. Iný eskymácky kmeň zase tvrdí, že človek má viac duší, ktoré sa opotrebovávajú; a niekde výslovne hovorí o tom, že duša sa periodicky obnovuje ako Mesiac.

Severoamerický kmeň Hidatsa rozoznáva celú skupinu tzv. "životných" duší, ktoré sídlia v rôznych častiach tela, resp. v orgánoch. Strata niektorej z nich znamená tiež stratu časti života, t.j. chorobu; strata viacero duší šialenstvo a strata hlavnej duše potom smrť. Indiáni z dolného toku rieky Frazer veria, že človek má štyri duše: jedna vyzerá ako malý človečik a ostatné tri sú jej obrazom.

Podľa staroegyptských predstáv má človek aspoň zo štyri či päť duší - ach, ka, hati, ba, cheybi - z ktorých každú po smrti čaká iný osud. Obyčajný človek má z každej iba jednu, ale králi a faraoni, pravda, mohli mať z každej aj viacero. A podľa židovskej kabaly sa človek skladá z deviatich zložiek, z ktorých každá sa po smrti vracia do sféry, z ktorej pochádza.

O akej "duši" sa to teda hovorí? Toto slovo sa používa nanajvýš ľahkovážne a pooznačovalo sa ním už veľké množstvo najrozličnejších vecí. Napríklad hebrejské nefeš sa všade v biblii prekladá do gréčtiny ako psyché a do slovenčiny ako duša. Nefeš však znamená predovšetkým pominuteľné princípy životných síl a túžob v človeku a vo zvierati, a s katolíckou nesmrteľnou dušou, ktorú má iba človek, zrejme nemá nič spoločné. Platón zase slovom psyché označoval aj všedúsveta, ktorá tu bola už dávno pred ľuďmi; a je teda očividne znovu niečo iné ako duša kresťanov. Aj

grécky termín nous, ktorý sa dnes do slovenčiny prekladá ako rozum, nemá s dnešným významom tohto slova veľa spoločné. Grécki filozofi totiž mali na mysli akýsi večný a dokonalý princíp; a nie omylné a dočasné rozumovanie človeka-smrteľníka.

A budhizmus, ktorý sa v predstavách Európanov snáď zo všetkých náboženstiev najviac spája s prevtelovaním duší, práve v existenciu nemsrteľnej duše neverí vôbec. Egon Bondy začína svoje pojednanie o budhistickej filozofii vetou: "Kľúčovou filozofickou tézou Budhovou je odmietnutie existencie duše."

V najstaršom dochovanom budhistickej filozofickom spise, v "Milindapañha", či "Otázkach Milindových" vedie grécky kráľ Menandros (v 2. st. pred Kr.) rozhovor s budhistickým mníchom a mudrcom Nágasénom. Nágaséna vysvetľuje Menandrovi, že neexistuje nič také, ako trvalá individualita; človek sa skladá z tzv. piatich zložiek, či skupín (skandha) - a pocit individuálneho ja, individuálnej duše vzniká len ako výsledok súhry týchto piatich skupín. Po smrti sa týchto päť skándh znovu rozpojuje a individuálne ja definitívne mizne. Pri "znovuzrození" sa týchto päť skándh znovu spojuje a vzniká opäť pocit individuálneho ja. V dôsledku zákona následnosti (karmy) sa emocionálne potenciály, vytvorené v jednom živote, musia zrealizovať niekde v budúcnosti, v inom živote; niet však ničoho, čo by sa prevtelovalo. Budha učil, že nielen v človeku, ale ani v žiadnej veci nie je žiadne "vlastné ja" (sú "bez ja", anatta). Je len nepretržitý prúd života, prúd dhariem, skándh, nepretržite sa vnútorne meniacich, ktoré v každom okamihu procesy vznikajú a hneď zanikajú. Tieto skandhy sa ani nemusia v nasledujúcom živote zísť zase tie isté, ale sa môžu rozísť do rozličných osobností, a z rozličných osobností "namiešať" zase osobnosť novú. Karma jednej osobnosti zapríčini, že sa vytvorí osobnosť druhá; keď sa tá karma potom "spáli", minie ako olej v lampe, ale tá druhá osobnosť medzitým urobí karmu novú, vznikne kvôli tomu osobnosť tretia, ktorá však s tou prvou už nemusí mať spoločný ani atóm svojho bytia! **Budhizmus teda neverí v prevtelovanie, ale len v akési znovuzrodenie bez prevtelenia.**

Dalajláma síce tento názor o neexistencii individuality v praxi popiera, lebo si uvedomuje jeho nezmyselnosť: *"O tom, že Ja existuje, svedčia naše vlastné skúsenosti. Keby sme pripustili naprostú neexistenciu Ja, potom by nebolo nikoho, kto by mohol rozvíjať súcit. Aj v nirváne," dodáva, "trvá kontinuita vedomia a nestradí sa ani kontinuita ducha a formy (tela). Keby sa kontinuita ducha a hmoty, formy rozpadla v dobe smerovania k nirváne, potom by ju nikto nemohol uskutočniť."* Hínajánový budhizmus však berie tézu o neexistencii ja - s výnimkou vátsiputriov - veľmi vážne; a podľa vlastných kánonických textov by v ňu mala vlastne veriť aj mahájána.

Religionistika bez praxe

Tak ako je to teraz s tou "dušou" v skutočnosti? Tu by nám mala prísť na pomoc religionistika ako veda, ktorá dokáže precízne formulovať pojmy a uvedomuje si, že nemôže pojmy z rozličných kultúrnych okruhov len tak bezstarostne miešať dohromady. **Žiaľ, religionistika pojmy síce nemieša, ale na druhej strane nám ani nedokáže povedať vôbec nič o tom, ako sa tieto pojmy k sebe navzájom vzťahujú, t.j. kedy napr. označujú v skutočnosti jednu a tú istú vec.**

Religionistika nám nepovie nič o tom, že latinský pojem astrálne telo, sanskritské kámarúpa, Aristotelova anima sensitiva a staroegyptské ka, hati sa istým spôsobom vzťahujú k tej istej objektívnej realite; nepovie nám nič o tom, keď grécke nous a budhistické dharmakája majú niečo spoločné. **Súčasná akademická a univerzitná**

religionistika totiž skúma všetky tieto pojmy odtrhnute, ako keby ani neoznačovali žiadne za nimi stojace objektívne veci, ale len subjektívne predstavy ľudí. Skúma ich tak, ako keby nič neznamenali. Súčasný religionista nie je ochotný pozdvihnúť aj sám seba k nazeraniu duchovných skutočností, ktoré skúma; ale chce skúmať a porovnávať iba výpovede druhých o nich a výpovede starých kníh. Tak sa dnešný religionista podobá na botanika, ktorý by sa nikdy nechcel ísť pozrieť do lesa, ale chcel by zostať len zavretý vo svojej pracovni medzi botanickými knihami starších autorov, ktoré by porovnával a skúmal namiesto prírody samej. Keby za ním do tej pracovne prišiel nejaký obyčajný milovník prírody a rozprával by, že skutočne videl stromy a kvety, ako rastú a voňajú, aké sú nádherné, ako vietor šveľí v korunách stromov, aká mäkká je tráva, ako tam všetko pulzuje a kypí životom - náš "botanik" by sa začal smiať, že to všetko je len fantastika, mýtus, výplod obrazotvornosti našich predkov: príroda predsa neexistuje: Čo vieme povedať o viere v prírodu pozitívne, je len to, čo máme zachytené na papieri z ústneho podania ľudu a v knihách starých botanikov. No povedzte, mohla by taká botanika kedy urobiť nejaký pokrok v pochopení prírody? Je vôbec možné religionistiku považovať za vedu, keď má iba teoretickú časť, keď odmieta živý experiment s vlastným predmetom poznávania, a chce donekonečna iba systematizovať informácie z druhej ruky a teoreticky špekulovať o názoroch svojich predchodcov?

Nezostáva nám teda, než preskúmať celú vec od základu úplne samostatne. V ďalšom výklade podáme čitateľovi, pokiaľ to bude možné, aspoň niektoré oporné body, ktoré mu pomôžu urobiť si nejaké jasnejšie predstavy a nadobudnúť konkrétnejší vzťah k jednotlivým duševne-duchovným princípom v človeku, a ktoré nám umožnia vyhnúť sa aspoň tým najväčším a najčastejším omylom, zámenám a miešaniu pojmov. Tak budeme potom môcť pristúpiť k otázke prevtelovania "duše" nie len abstraktne, ale sledovať posmrtný osud jednotlivých duševne-duchovných článkov človeka každý zvlášť.

Pre toho však, kto "nechce ísť do lesa", kto nemá žiadnu, ani začiatočnícku skúsenosť s poznávaním vyšších svetov, a ani nehodlá v tomto smere na seba pracovať, doporučujeme, aby tu čítanie ukončil, resp. presmeroval potom na svoju vlastnú osobu prípadné výčitky, keď mu ďalej opisované skutočnosti a zážitky nebudú nič pripomínať. Nenamáhamo sa s týmto výkladom preto, aby sme presvedčovali tých, čo sa chcú nechať presvedčovať druhými; ale aby sme dali niekoľko majákov na cestu tým, ktorí sa chcú presvedčiť sami.